

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ЦЭНТР ДАСЛЕДАВАННЯЎ
БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ, МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Аб'ект аўтарскага права
УДК 811.16 1.3+811.16 2.1

БУЙКО
ЦІМУР СЯРГЕЕВІЧ

**ЭТЫМАЛАГІЧНЫЯ ГНЁЗДЫ ДЭНДРАЛАГІЧНАЙ ЛЕКСІКІ
Ў БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ МОВАХ НА АГУЛЬНАСЛАВЯНСКІМ
ФОНЕ: ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ**

Аўтарэферат
дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук
па спецыяльнасцях
10.02.01 – беларуская мова,
10.02.03 – славянскія мовы

Мінск, 2023

Навуковая работа выканана ў ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (філіял «Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа»)

Навуковы кіраўнік:

Антропаў Мікалай Паўлавіч,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Афіцыйныя апаненты:

Іваноў Яўген Яўгенавіч,
доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры тэарэтычнай і
прыкладной лінгвістыкі УА «Магілёўскі
дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»

Супрунчук Мікіта Віктаравіч,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры тэарэтычнай і прыкладной
лінгвістыкі УА «Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт»

Апаніруючая арганізацыя: УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя
Францыска Скарыны»

Абарона адбудзецца «23» студзеня 2024 года ў 12:00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 01.42.03 пры ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (220072, г. Мінск, вул. Сурганава, д. 1, корп. 2, к. 302; тэл. 270-27-20, e-mail: inlinasbel@tut.by).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Аўтарэферат разасланы «22» снежня 2023 года.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Н. В. Паляшчук

УВОДЗІНЫ

Багатая лексіка праславянскай мовы, рэпрэзентаваная ў праславянскіх лексіконах, дазваляе канстатаваць існаванне ў праславянскую эпоху разгалінаваных дэрывацыйных сувязей. У наступныя гістарычныя эпохі адбывалася дээтымалагізацыя лексічных адзінак, якая заключаецца ў змене іх першапачатковай марфемнай структуры, матывацыйных сувязей паміж генетычна роднаснымі словамі, а таксама ў зацямненні іх першаснай семантыкі. Такія дэрывацыйныя структуры адносяцца да этымалагічных гнёздаў.

Прадметам увагі мовазнаўцаў выступалі як тыпалогія словаўтваральнага і этымалагічнага гнёздаў (Ж. Варбат, К. Кляшчова, А. Мельнічук і інш.), так і канкрэтныя прыклады апісання і даследавання такіх гнёздаў (Н. Галінава, І. Гарбушына, К. Кнапik і інш.), якія ўзыходзяць да розных варыянтаў аднаго этымона. Тым не менш важна апісаць на прыкладзе некалькіх этымалагічных гнёздаў эвалюцыю пэўнай лексіка-тэматычнай групы. Асабліва паказальнай у гэтым аспекце з'яўляецца дэндралагічная лексіка як адзін з найбольш старажытных пластоў, які фарміраваўся ў тым ліку пад уплывам міфалагічных уяўленняў.

Актуальнасць даследавання заключаецца, па-першае, у неабходнасці вывучэння беларускага лексічнага складу не толькі ў агульнаславянскім рэчышчы, але і ў кантэксце індаеўрапейскіх моў. Айчынныя даследаванні ў галіне індаеўрапеістыкі дазваляць больш поўна асэнсаваць месца беларускай мовы як ва ўласна славянскай, так і ў індаеўрапейскай перспектыве, а таксама знайсці для беларускай дэндралагічнай лексікі новыя этымалагічныя рашэнні. *Па-другое, існуе неабходнасць этымалагічнага аналізу не толькі асобных* беларускіх слоў, але і цэлых этымалагічных гнёздаў, у якія яны ўваходзяць. На дадзены момант у беларускім мовазнаўстве мала прадстаўлены працы, прысвечаныя дыяхранічным гнездавым структурам, як тэарэтыка-метадалагічнага, так і эмпірычнага характару. *Па-трэцяе, важна даследаваць* дэндралагічную лексіку як цэласны пласт старажытнай славянскай лексікі з улікам усіх магчымых словаўтваральных сувязей, паколькі ў беларускім мовазнаўстве адсутнічаюць працы, прысвечаныя аналізу гнёздаў агульнаславянскай дэндралагічнай лексікі. *Па-чацвёртае, істотную ролю ў* этымалагізацыі беларускай лексікі адыгрывае выкарыстанне этналінгвістычных даных, што асабліва важна пры даследаванні дэндралагічнай лексікі.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з навуковымі праграмамі (праектамі), тэмамі. Дысэртацыя выканана ў межах навукова-даследчых тэм аддзела славістыкі і тэорыі мовы ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»: 1) «Міжславянскія моўныя і этнакультурныя кантакты: гісторыя і сучаснасць» (№ ДР 20160227) ДПНД «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» на 2016–2020 гады (падпраграма «Беларуская мова і літаратура»); 2) «Беларуска-славянска-неславянскае моўнае ўзаемадзеянне: гісторыя і сучаснасць» (№ ДР 20210989) ДПНД «Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы» на 2021–2025 гады (падпраграма «Беларуская мова і літаратура»; заданне «Беларуская дзяржаўная мова ў кантэксце нацыянальнай бяспекі Рэспублікі Беларусь»).

Мэта, задачы, аб'ект і прадмет даследавання

Мэта даследавання – ахарактарызаваць фарміраванне дэндралагічнай лексікі (лексікі, вытворнай ад назваў дрэў) беларускай і польскай моў на агульнаславянскім фоне ў межах этымалагічных гнёздаў.

Для дасягнення названай мэты былі пастаўлены наступныя **задачы**:

1) акрэсліць асноўныя праблемы даследавання індаеўрапейскай і славянскай дэндранаменклатуры;

2) выявіць крыніцы, шляхі і спосабы ўтварэння славянскіх назваў дрэў;

3) сфарміраваць корпус этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі беларускай і польскай моў, даць яе колькасную характарыстыку і тэматычную класіфікацыю;

4) апісаць колькасць і тыпалогію новых (прапанаваных) рэканструкцый у этымалагічных гнёздах дэндралагічнай лексікі;

5) вызначыць агульныя і адрозныя рысы фарміравання праславянізмаў у этымалагічных гнёздах дэндралагічнай лексікі.

Аб'ектам дысэртацыйнага даследавання з'яўляюцца этымалагічныя гнёзды дэндралагічнай лексікі ў беларускай і польскай мовах.

Прадмет дысэртацыйнага даследавання – лінгвістычныя і пазалінгвістычныя фактары фарміравання праславянскай часткі этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі ў беларускай і польскай мовах.

Метады даследавання

Выбар **метадаў** даследавання абумоўлены пастаўленымі мэтай і задачамі. У рамках комплекснага падыходу былі прыменены параўнальна-гістарычны метады, метады этымалагічнага аналізу, апісальны метады і элементы колькаснага падліку. У межах параўнальна-гістарычнага метаду быў ужыты прыём

устанаўлення генетычнай тоеснасці. З сабранага слоўнікавага матэрыялу беларускай і польскай моў фарміраваўся агульны лексічны корпус. На падставе аналізу беларускага і польскага лексічнага матэрыялу рэканструяваліся праформы. Дадзеныя рэканструкцыі падмацоўваліся кантынуантамі іншых славянскіх моў. У рамках метаду этымалагічнага аналізу прыцягваліся працы па славянскай і індаеўрапейскай этымалогіі. Дадзены метада прымяняўся пры даследаванні слоў з зацеменнай унутранай формай дзеля ўдакладнення дэрывацыйных сувязей гнязда. У рамках апісальнага метаду былі выкарыстаны прыёмы абагульнення, інтэрпрэтацыі і класіфікацыі. На аснове ўсіх рэканструяваных слоў як элементаў гнёздавых структур была зроблена агульная характарыстыка гнёздаў, сродкаў іх фарміравання і папаўнення. Экстралінгвістычныя фактары ўтварэння дэндралагічнай лексікі даследаваліся з прыцягненнем звестак па гісторыі і культуры славянскіх і індаеўрапейскіх народаў.

Матэрыял для даследавання

Корпус этымалагічных гнёздаў у колькасці 839 лексем сфарміраваны на аснове матэрыялу:

1) з этымалагічных слоўнікаў:

а) праіндаеўрапейскай мовы; б) асобных індаеўрапейскіх моў;
в) славянскіх моў;

2) са слоўнікаў беларускай, польскай, рускай і ўкраінскай моў:

а) гістарычных; б) тлумачальных; в) дыялектных; г) анамастычных;
д) лінгвагеаграфічных крыніц.

Навуковая навізна

Навуковая навізна заключаецца ў даследаванні этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі беларускай і польскай моў на агульнаславянскім фоне ў лінгвістычным і пазалінгвістычным аспектах, што ўключае ў сябе раскрыццё культурна-гістарычных перадумоў узнікнення дадзенага лексічнага пласта; аналіз фарміравання славянскай дэндранаменклатуры; высвятленне дэрывацыйных сувязей, а таксама страчаных генетычных суадносін паміж роднаснымі лексічнымі адзінкамі ў межах этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі; вылучэнне найбольш характэрных семантычных і словаўтваральных працэсаў пры ўтварэнні дэндралагічнай лексікі беларускай і польскай моў.

З дапамогай вызначанага ў дысертацыі комплекснага падыходу пры аналізе фактычнага матэрыялу сфарміраваны найбольш поўны лексічны корпус этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі, агульны для беларускай і польскай моў. Упершыню ў беларускім мовазнаўстве ў навуковы зварот уводзяцца новыя праславянскія, беларускія і польскія рэканструкцыі: у працэсе

слоў; 3) рэканструкцыі на базе онімнай лексікі. Значную ролю пры аднаўленні лексікі адыгрывае іншаславянская лексіка, паколькі яна падмацоўвае праславянскі характар прапанаваных рэканструкцый.

5. Агульнымі рысамі для этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі ў беларускай і польскай мовах з’яўляюцца: 1) структурная і семантычная тоеснасць праславянскіх дэрыватаў; 2) наяўнасць вялікай колькасці праславянскай лексікі, утворанай з дапамогай складаных фармантаў; 3) падобнае развіццё семантыкі дэрыватаў у словаўтваральных ланцужках. Да рыс, якімі адрозніваюцца названыя гнёзды, адносяцца: 1) агульная колькасць лексем у гнёздах; 2) колькасць апорных асноў для дэрывацыі; 3) наяўнасць найбольш характэрных словаўтваральных мадэлей; 4) прадстаўленасць асобных тэматычных груп лексікі.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені ў вынікі дысертацыі

Дысертацыя з’яўляецца самастойным навуковым даследаваннем, якое праводзілася ў адпаведнасці з пастаўленымі мэтай і задачамі. Асноўныя палажэнні і практычныя вынікі па тэме працы атрыманы аўтарам асабіста і грунтуюцца на аналізе самастойна сабранага, апрацаванага і сістэматызаванага фактычнага матэрыялу.

Апрабаваныя дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні яе вынікаў

Асноўныя вынікі і палажэнні дысертацыі прадстаўлены аўтарам у дакладах на: 1) I Міжнародным навуковым кангрэсе «Беларуская мова – галоўная гісторыка-культурная каштоўнасць нацыі і дзяржавы» (да 90-годдзя Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа) (Мінск, 31 кастрычніка – 1 лістапада 2019 г.); 2) Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Польска-беларускія моўныя, літаратурныя, культурныя і гістарычныя сувязі» (Варшава, 15 кастрычніка 2020 г.); 3) XV Міжнародных Карскіх чытаннях (Гродна, 3 снежня 2020 г.); 4) Рэспубліканскай завочнай навукова-практычнай канферэнцыі «Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове» (Брэст, 12 лютага 2021 г.).

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання прадстаўлены ў 13 публікацыях, з іх 5 артыкулаў надрукаваны ў часопісах, уключаных у пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў (3,5 аўт. арк.); 1 артыкул – у замежным навуковым выданні (1,2 аўт. арк.); 5 – у зборніках навуковых прац, у тым ліку ў адным замежным (2,1 аўт. арк.); 2 – у зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый (0,6 аўт. арк.). Агульны аб’ём публікацый складае 7,4 аўт. арк. Усе публікацыі падрыхтаваны саіскальнікам без суаўтараў.

Структура і аб'ём дысэртацыі

Дысэртацыя складаецца з пераліку скарачэнняў і абазначэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, трох глаў, заключэння, спіса выкарыстаных крыніц, які ўключае бібліяграфічны спіс (485 пазіцый), спіс публікацый саіскальніка (13 пазіцый). Дысэртацыя мае 8 дадаткаў (Дадатак А – «Дрэвы ў міфалагічных уяўленнях і паўсядзённым жыцці індаеўрапейцаў і славян», Дадатак Б – «Этымалагічнае гняздо з вяршыняй **ops-*», Дадатак В – «Этымалагічнае гняздо з вяршыняй **berz-*», Дадатак Г – «Этымалагічнае гняздо з вяршыняй **gruš-/kruš-*», Дадатак Д – «Этымалагічнае гняздо з вяршыняй **dqb-*», Дадатак Е – «Этымалагічнае гняздо з вяршыняй **kalin-*», Дадатак Ж – «Этымалагічнае гняздо з вяршыняй **lip-*», Дадатак І – «Этымалагічнае гняздо з вяршыняй **sosъn-*»). Агульны аб'ём даследавання складае 302 старонкі, у тым ліку асноўны тэкст – 115 старонак, бібліяграфічны спіс – 37 старонак, дадаткі А–І – 150 старонак.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысэртацыі

1. У XIX ст. навукоўцы абапіраліся ў даследаваннях дэндраніміі пераважна на лінгвістычныя даныя, прычым даныя адлюстроўвалі сучасны на тыя часы стан моў, а не іх гістарычны зрэз, таму параўнальны аналіз такіх даных меў часам не цалкам навуковы характар. Аднак сфармуляваныя тады аргументы бярозы (прападзіма індаеўрапейцаў на поўнач ад Міжземнамор'я) і бука (прападзіма індаеўрапейцаў да лініі Кёнігсберг (Калінінград) – Адэса на ўсходзе) застаюцца актуальнымі і для сённяшняй індаеўрапеістыкі, хоць другі знаходзіць усё менш прыхільнікаў. У індаеўрапейскую дэндрафлору найчасцей уключаюцца бяроза, таксама вярба, таполя/асіна, яблыня (лістоўныя) і сасна, елка/піхта (хвойныя дрэвы).

Распрацоўка дэндранаменклатуры праславян атрымала развіццё ў XX ст., у сувязі з чым актуальным стаў аргумент бука (прападзіма славян ад лініі Калінінград – Адэса на захадзе). Нягледзячы на тое, што некаторыя славянскія дэндронімы яшчэ не маюць дакладна вызначаных этымалогій, упэўнена аднаўляецца праславянская дэндрафлора – лістоўныя (граб, дуб, клён, ліпа, таполя, явар) і хвойныя (сасна) дрэвы.

Памылковым з'яўляецца сцвярджанне аб адной прападзіме індаеўрапейцаў (параўн. тэорыю У. Сафронава аб трох прападзімах індаеўрапейцаў), паколькі фарміраванне этнічных груп займае не толькі вялікі часавы прамежак, але таксама шырокую геаграфічную прастору. Справядлівая і крытыка навукоўцаў адносна магчымасці лакалізацыі прападзім індаеўрапейцаў і славян на падставе фларыстычных аргументаў, якая зводзіцца да наступных тэзісаў: 1) адсутнасць строгага спіса індаеўрапейскай дэндраніміі; 2) перавага жывёлагадоўлі над земляробствам у індаеўрапейцаў, міграцыі ў славян;

- 3) недакладнасць этнічнай ідэнтыфікацыі археалагічных культур;
4) змена раслінных зон; 5) кліматычныя змены.

Разам з тым даследаванне этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі, праведзенае на матэрыяле беларускай і польскай моў, паказвае, што прыналежнасць дэндронімаў да праіндаеўрапейскай, балтаславянскай ці праславянскай лексічнай спадчыны карэліруе з аб'ёмам этымалагічных гнёздаў, вытворных ад гэтых дэндронімаў (гл. Дадаткі Б–І) [2; 5; 11; 12].

2. Класіфікацыя славянскіх дэндронімаў па часе паходжання заснавана на іх этымалагічным аналізе. Рэканструкцыя праіндаеўрапейскіх дэндранімічных асноў ажыццяўляецца з рознай ступенню верагоднасці. Праіндаеўрапейская назва бярозы (і.-е. **bherǵ-*) са значэннем 'белае, светлае дрэва' знаходзіць сваё поўнае структурна-семантычнае адлюстраванне ва ўсіх групх індаеўрапейскай моўнай сям'і; шырокі арэал распаўсюджвання мае найменне яблыні (і.-е. **ābl-*). Да ліку дыялектызмаў належыць назва асіны (і.-е. **ops-/osp-*).

Узнікненне балтаславянскіх дэндронімаў адносіцца да перыяду балтаславянскага моўнага адзінства. Найменні грушы (балтаслав. **kraus-/krouš-*) і ліпы (балтаслав. **leip-*) трэба трактаваць як балтаславянскія лексічныя інавацыі.

Праславянская дэндранімія раздзяляецца на ўласнапраславянскія назвы дрэў і запазычанні з моў суседніх і несуседніх народаў. Да ўласнапраславянскай дэндраніміі трэба аднесці назвы каліны (прасл. **kalina*), сасны (прасл. **sosъna*). Аднак этымалагізацыя назвы дуба (прасл. *dǫbъ*) патрабуе пошуку новых рашэнняў.

У праславянскай дэндраніміі адлюстраваны магчымыя сляды моўных кантактаў з неславянскімі народамі: лексічныя паралелі з кельцкімі (прасл. **x(v)orstъ* 'дуб'), ілірыйскай (прасл. **grab(r)ъ* 'граб') мовамі, лексічныя інфільтрацыі з германскай (прасл. **bukъ*, **buku* 'бук'), грэчаскай (прасл. **višъn'a* 'вішня', **čeršъn'a* 'чарэшня') моў. Не да канца высветлены славяна-іранскія (прасл. **smьrkъ* 'елка'), славяна-фракійскія, славяна-італійскія і славяна-балтыйскія паралелі, паколькі такія дэндронімы могуць быць як агульнай індаеўрапейскай спадчынай, так і вынікам узаемага моўнага ўплыву.

Пры дэрывацыі праславянскай дэндраніміі выкарыстоўваліся пераважна словаўтваральныя фарманты **-enъ/*-enь*, **-ica/*-iga/*-ika*, **-ina/*-yna*, **-isna/*-izna*, **-na* (**-sna/*-zna*), **-nъ* (**-snъ/*-znъ*), **-rъ*, **tъ* і прэфіксы **ta-/*to-*, **pa-/*po-*; сустракаюцца прыклады асноваскладання (**modrodervъ* 'лістоўніца') [1; 2; 3; 7; 11; 12].

3. Этымалагічным гнёздам дэндралагічнай лексікі беларускай і польскай моў уласціва розная колькасць лексем, што звязана з розным дэрывацыйным патэнцыялам дэндронімаў. Найбольшымі па агульнай колькасці лексем

з'яўляюцца этымалагічныя гнёзды з вяршынямі **dqb-*, **lip-* і **berz-*, якія налічваюць 312, 127 і 117 лексічных адзінак адпаведна (без уліку фанетычных і марфалагічных варыянтаў), меншыя па аб'ёме гнёзды з вяршынямі **sosъn-* (92 лексем), **gruř-/kruř-* (80 лексем), **ops-* (74 лексем), **kalin-* (37 лексем).

Словаўтваральнай здольнасці дэндронаімаў адпавядае адрозненне ў колькасці праславянскіх элементаў у складзе гнёздаў. Паводле колькасці праславянскіх элементаў вылучаецца гняздо з вяршыняй **dqb-* (73), затым гнёзды з вяршынямі **berz-* (34), **lip-* (30), **ops-* (25), **sosъn-* (20), **gruř-/kruř-* (19), **kalin-* (9).

Для дэндралагічнай лексікі рэканструююцца такія асноўныя значэнні: 1) 'адно дрэва'; 2) 'сукупнасць дрэў'; 3) 'частка дрэва'; 4) 'выраб з дрэва ці яго часткі'. Асноўныя лексіка-тэматычныя групы ў складзе гнёздаў прадстаўлены дэрыватамі з наступнымі фармантамі: 1) назвы аднаго асобнага дрэва: **-akъ*, **-ica*, **-ikъ*, **-ina*, **-ovina*, **-ъka/*-ьka*, **-ъkъ*, **-ъcъ*, **-agъ/*-'akъ*; 2) назвы сукупнасці дрэў: **-akъ*, **-ica*, **-ikъ*, **-ina*, **-ovica/*-evica*, **-ovina*, **-ovъka/*-evъka*, **-ovъcъ*, **-ovъje/*-evъje*, **-ъje*, **-agъ/*-'akъ*, **-ъn'agъ/*-ъn'akъ*, **-ъn'ikъ*; 3) назвы частак дрэва: **-ovica/*-evica*, **-ovikъ*, **-ovъcъ*, **-ъkъ*, **-ъcъ*, **-ъn'ikъ*; 4) назвы вырабаў з дрэва ці яго частак: **-ovica/*-evica*, **-ovikъ*, **-ovъka/*-evъka* [1; 3; 4; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 13].

4. У ходзе даследавання ў складзе названых этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі было адноўлена 177 лексем, з якіх 106 – праславянскія, 28 – польскія, 43 – беларускія. Дадзеныя рэканструкцыі падзяляюцца на тры тыпы: 1) словы, першаснае значэнне і ўнутраная форма якіх рэканструююцца на падставе апелятыўнай лексікі (напрыклад, прасл. ***opsovikъ*, ***berzatъ(jъ)*, ***dqbasa*); 2) словы, першаснае значэнне і ўнутраная форма якіх рэканструююцца на падставе структуры і семантыкі ўтваральных або вытворных слоў (напрыклад, прасл. ***berzъ*, ***dqbepъ(jъ)*, пол. *gruchwa*, *dąbrów*, бел. *дубаўё*, *сосьны*); 3) словы, першаснае значэнне якіх рэканструюцца на падставе беларускіх і/ці польскіх онімаў (напрыклад, прасл. ***berzujъ* – ст.-бел. *Березуеск/Березуйск*, пол. *brzezy/brzozy* – пол. *Brzozy*, пол. *kruszwica* – пол. *Kruszwica*, бел. *асавёц/асовец* – бел. *Асавёц*, *Асоўцы*, бел. *беразі́нец/бярэзі́нец* – бел. *Беразі́нец*, *Беразі́нец*, *Бярэзі́нец*). Частка праславянскіх слоў рэканструюцца на падставе беларускай, польскай і іншаславянскай лексікі (напрыклад, прасл. ***gruřevъje/*kruřevъje*, ***dqbakъ*) [3; 4; 6; 7; 8; 11; 12; 13].

5. Агульнымі рысамі для этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі ў беларускай і польскай мовах з'яўляюцца: 1) структурная і семантычная тоеснасць праславянскіх дэрыватаў: напр. ***opsovъka* '[прадмет]', звязаны з асінай' – **berzovъka* 'нешта з бярозы: напрыклад, прадмет, зроблены з

бярэзавай кары ці галінак бярозы’ – ***grušeŋka* ‘?’ – **dōboŋka* ‘дубовы лес, дуброва’, ‘звязанае з дубам’ – ***kalinovka* ‘?’ – **lipovka* ‘?’ – ***sosŋnovka* ‘сасновы лес; тое, што звязана з сасной’; 2) наяўнасць вялікай колькасці праславянскай лексікі, утворанай з дапамогай складаных фармантаў, якія субстантывуюць адпаведныя прыметнікі, у першую чаргу прыметнікі на **-ovъ(jь)*: **-ovica*, **-ovikъ*, **-ovina*, **-ovъka/*-evъka*, **-ovъсь*, **-ovъje/*-evъje*, **-ъn’agъ/*-ъn’akъ*, **-ъn’ikъ*; дэрыватам уласцівы шырокі спектр значэнняў, які апісваецца тыпам ‘[прадмет], звязаны з адпаведным дрэвам’); 3) падобнае развіццё семантыкі дэрыватаў у словаўтваральных ланцужках: параўн. **berza* ‘бяроза’ → пол. *brzoza* ‘бяроза’ → пол. *brzózka* ‘памянш. ад *brzoza*’ → пол. *brzozeczka* ‘памянш. ад *brzózka* ‘памянш. ад *brzoza*’’ і **sosŋna* → пол. *sosna* ‘дрэва сасна’ → пол. *sosnka* ‘памянш. ад *sosna*’ → пол. *soseneczka* ‘памянш. ад *sosnka*’.

Да рыс, якімі адрозніваюцца названыя гнёзды, адносяцца: 1) агульная колькасць лексем у гнёздах; 2) колькасць апорных асноў для дэрывацыі: параўн. 4 апорныя асновы ў гняздзе з вяршыняй **ops-* (**ops-*, **opsic-*, **opsik-*, **opsin-*) і 1 апорная аснова ў гняздзе з вяршыняй **kalin-* (**kalin-*); 3) наяўнасць найбольш характэрных словаўтваральных мадэлей: вялікая колькасць ад’ектыўных мадэлей у гняздзе з вяршыняй **berz-* (***berzatъ(jь)*, **berzavъ(jь)*, **berzovъ(jь)* і інш.), наяўнасць кампазітаў з асновай **dqb-* у першай частцы (***dqboděľъ*, **dqbověťje* і інш.); 4) прадстаўленасць паасобных тэматычных груп лексікі: абазначэнні масці каровы ў гняздзе з вяршыняй **berz-* (***berzatъ(jь)* і інш.), вялікая колькасць гарбарнай тэрміналогіі ў гняздзе з вяршыняй **dqb-* (**dqbiti* і інш.), тэрміны пчалярства ў гняздзе з вяршыняй **lip-* (пол. *lipczyk*, *lipówka* і інш.) [1; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Атрыманыя ў ходзе даследавання вынікі знойдуць выкарыстанне ў далейшым сінхронным і дыяхронным вывучэнні лексікі славянскіх моў, у тым ліку пры асвятленні пытанняў параўнальна-гістарычнага мовазнаўства, этымалогіі, этналінгвістыкі, лексікалогіі і лексікаграфіі. Яны могуць быць прыменены: 1) пры правядзенні спецкурсаў па этымалогіі, славянскім і індаеўрапейскім мовазнаўстве для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь; 2) пры стварэнні падручнікаў, дапаможнікаў па названых дысцыплінах; пры распрацоўцы тэм курсавых, дыпломных і магістарскіх работ; 3) пры складанні этымалагічных слоўнікаў і даведнікаў (асабліва гнездавога тыпу).

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ

Артыкулы ў часопісах, уключаных у пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў, і ў замежным навуковым выданні

1. Буйко, Ц. С. Беларуская і польская намінацыі каліны ў святле моўных і этналінгвістычных даных / Ц. С. Буйко // Беларус. лінгвістыка. – 2019. – Вып. 83. – С. 74–83.
2. Буйко, Ц. С. Праславянскія назвы сасны ў святле адноснай храналогіі / Ц. С. Буйко // Беларус. лінгвістыка. – 2020. – Вып. 84. – С. 104–114.
3. Буйко, Ц. Праславянская «грушавая» лексіка ў беларускай і польскай мовах / Ц. Буйко // Acta Albaruthenica. – Warszawa, 2020. – Т. 20. – С. 255–270.
4. Буйко, Ц. С. Этналінгвістычны складнік пры этымалагізацыі дэндронімаў (на прыкладзе прасл. **sosna*) / Ц. С. Буйко // Беларус. лінгвістыка. – 2021. – Вып. 86. – С. 106–115.
5. Буйко, Ц. С. Аб індаеўрапейскіх версіях паходжання прасл. **sosna* / Ц. С. Буйко // Беларус. лінгвістыка. – 2021. – Вып. 86. – С. 132–135.
6. Буйко, Ц. С. Пеяратывы з асновамі **opsik-/*opsin-* на фоне ўяўленняў славян аб асіне / Ц. С. Буйко // Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні. – Мінск, 2023. – Вып. 10. – С. 209–221.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

7. Буйко, Т. С. Об этимологии названия «липа» и континуантах праславянской лексики с корнем **līp-* в белорусском и польском языках [Электронный ресурс] / Т. С. Буйко // Современные вопросы лингвистики, переводоведения, педагогики и психологии: традиции и инновации : сб. науч. ст. Междунар. науч.-практ. конф., Брянск, 28 июня 2019 г. / Брян. гос. техн. ун-т ; под ред. О. Н. Федонина. – Брянск, 2019. – С. 19–24. URL: <http://mark.lib.tu-bryansk.ru/marcweb2/Found.asp>. – Дата публикации: 21.10.2019. – Режим доступа: для зарегистрир. читателей ЭБС.
8. Буйко, Ц. Намінацыі з кампанентам «дуб» у святле традыцыйнай культуры беларусаў і палякаў (на матэрыяле слоўніка «Славянские древности») / Ц. Буйко // Куляшоўскія чытанні : сб. науч. ст. по материалам Междунар. науч.-практ. конф., Могилёв, 18–19 апр. 2019 г. / Могилев. гос. ун-т ; под ред. Т. В. Мосейчук. – Могилёв, 2020. – С. 190–193.
9. Буйко, Ц. С. Бяроза ў беларускіх траецкіх і русальных абрадах: заўвагі Я. Карскага і яго сучаснікаў / Ц. С. Буйко // Славянский мир и национальная

речевая культура в современной коммуникации : сб. науч. ст. : в 2 ч. / Гродн. гос. ун-т ; редкол.: Т. А. Пивоварчик (гл. ред.) [и др.]. – Гродно, 2020. – Ч. 1. – С. 218–227.

10. Буйко, Ц. С. Арэалогія дэрывацыйнай семантыкі беларускіх і польскіх кантынуантаў прасл. **berzъnikъ*, **dobъnikъ* / Ц. С. Буйко // Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : зб. навук. арт. / Брэсц. дзярж. ун-т ; рэдкал.: Л. В. Леванцэвіч, Т. А. Кісель, Н. Р. Якубук. – Брэст, 2021. – С. 18–21.

11. Буйко, Ц. С. *Асіна ў святле беларускіх і польскіх этналінгвістычных даных* / Ц. С. Буйко // Беларуская мова – галоўная гісторыка-культурная каштоўнасць нацыі і дзяржавы (да 90-годдзя Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа) : зб. навук. арт. : у 2 ч. / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ-ры, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа ; пад агул. рэд. І. Л. Капылова. – Мінск, 2021. – Ч. 1. – С. 45–52.

Матэрыялы канферэнцый

12. Буйко, Ц. С. Кантынуанты праславянскага **berz-* у беларуска-польскай моўнай і этнаграфічнай прасторы / Ц. С. Буйко // Матэрыялы ежегодной научной конференции преподавателей и аспирантов университета, Минск, 18–19 апр. 2019 г. : в 5 ч. / Мин. гос. лингв. ун-т ; отв. ред. Н. П. Баранова. – Минск, 2019. – Ч. 2. – С. 137–139.

13. Буйко, Ц. С. Аб дыялектнай субстытуцыі найменняў асіны і сасны ў храналагічным аспекце (па матэрыялах атласаў польскай мовы) [Электронны рэсурс] / Ц. С. Буйко // Мова і літаратура ў XXI стагоддзі: актуальныя аспекты даследавання : матэрыялы VI Рэсп. навук.-практ. канф. маладых навукоўцаў, прысвеч. 100-годдзю Беларус. дзярж. ун-та, Мінск, 12 сак. 2021 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: В. У. Зуева (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2021. – С. 188–194. – 1 электрон. апт. дыск (CD-ROM).

РЭЗЮМЭ

Буйко Цімур Сяргеевіч

Этымалагічныя гнёзды дэндралагічнай лексікі ў беларускай і польскай мовах на агульнаславянскім фоне: параўнальна-гістарычны аспект

Ключавыя словы: этымалогія, этымалагічнае гняздо, дэндранімія, славістыка, праславянская мова, беларуская мова, польская мова.

Мэта даследавання – ахарактарызаваць фарміраванне дэндралагічнай лексікі (лексікі, вытворнай ад назваў дрэў) беларускай і польскай моў на агульнаславянскім фоне ў межах этымалагічных гнёздаў.

Метады даследавання: апісальны, параўнальна-гістарычны, этымалагічны аналіз, элементы колькаснага падліку.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. З дапамогай выкарыстанага ў дысертацыі комплекснага падыходу пры аналізе фактычнага матэрыялу сфарміраваны найбольш поўны лексічны склад этымалагічных гнёздаў дэндралагічнай лексікі ў беларускай і польскай мовах – 839 лексем; упершыню ў беларускім мовазнаўстве ў навуковы зварот уводзяцца новыя праславянскія, беларускія і польскія рэканструкцыі: у ходзе даследавання было рэканструявана 106 праславянскіх, 28 польскіх і 43 беларускія лексемы; устаноўлены адрозненні словаўтваральных працэсаў у этымалагічных гнёздах.

Рэкамендацыі па выкарыстанні. Атрыманыя вынікі знойдуць выкарыстанне пры далейшым сінхронным і дыяхронным вывучэнні лексікі славянскіх моў; пры правядзенні спецкурсаў па этымалогіі, славянскім і індаеўрапейскім мовазнаўстве для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь; пры стварэнні падручнікаў, дапаможнікаў па названых дысцыплінах; пры распрацоўцы тэм курсавых, дыпломных і магістарскіх работ; пры складанні этымалагічных слоўнікаў і даведнікаў (асабліва гнездавога тыпу).

Галіна прымянення: гістарычнае, славянскае, індаеўрапейскае мовазнаўства, этымалогія, этналінгвістыка, лексікалогія, лексікаграфія.

РЕЗЮМЕ

Буйко Тимур Сергеевич

Этимологические гнезда дендрологической лексики в белорусском и польском языках на общеславянском фоне: сравнительно-исторический аспект

Ключевые слова: этимология, этимологическое гнездо, дендронимия, славистика, праславянский язык, белорусский язык, польский язык.

Цель исследования – охарактеризовать формирование дендрологической лексики (лексики, производной от названий деревьев) белорусского и польского языков на общеславянском фоне в рамках этимологических гнезд.

Методы исследования: описательный, сравнительно-исторический, этимологический анализ, элементы количественного подсчета.

Полученные результаты и их новизна. С помощью использованного в диссертации комплексного подхода при анализе фактического материала сформирован наиболее полный лексический состав этимологических гнезд дендрологической лексики в белорусском и польском языках – 839 лексем. Впервые в белорусском языкознании в научное обращение вводятся новые праславянские, а также некоторые белорусские и польские реконструкции: в ходе исследования было реконструировано 106 праславянских, 28 польских и 43 белорусских лексемы; установлены отличия словообразовательных процессов в этимологических гнездах.

Рекомендации по использованию. Полученные результаты найдут применение при дальнейшем синхронном и диахронном изучении лексики славянских языков; при проведении спецкурсов по этимологии, славянскому и индоевропейскому языкознанию для студентов филологических специальностей учебных заведений Республики Беларусь; при создании учебников, пособий по указанным дисциплинам; при разработке тем курсовых, дипломных и магистерских работ; при составлении этимологических словарей и справочников (особенно гнездового типа).

Область применения: историческое, славянское, индоевропейское языкознание, этимология, этнолингвистика, лексикология, лексикография.

SUMMARY

Buyko Timur Sergeyevich

Etymological nests of dendrological vocabulary in the Belarusian and Polish languages on a Common Slavic background: comparative-historical aspect

Key words: etymology, etymological nest, dendronymy, slavistics, Proto-Slavic language, Belarusian language, Polish language.

Purpose of the research is to characterize the formation of dendrological vocabulary (vocabulary derived from tree names) of the Belarusian and Polish languages on a Common Slavic background within the framework of etymological nests.

Research methods: descriptive, comparative-historical, etymological analysis, elements of quantitative calculation.

Obtained results and their scientific novelty. With the help of the integrated approach used in the dissertation in the analysis of factual material, the most complete lexical composition of etymological nests of dendrological vocabulary in the Belarusian and Polish languages was formed – 839 lexemes. For the first time in Belarusian linguistics, new Proto-Slavic, as well as some Belarusian and Polish reconstructions are introduced into scientific circulation: during the study, 106 Proto-Slavic, 28 Polish and 43 Belarusian lexemes were reconstructed; differences in word-formation processes in etymological nests.

Guidelines for use. The results obtained will be used in the further synchronous and diachronic study of the vocabulary of Slavic languages; in conducting special courses on etymology, Slavic and Indo-European linguistics for students of philological specialties of educational institutions of the Republic of Belarus; when creating textbooks, manuals on these disciplines; when developing topics for term papers, theses and master's theses; when compiling etymological dictionaries and reference books (especially of the nest type).

Field of application: historical, Slavic, Indo-European linguistics, etymology, ethnolinguistics, lexicology, lexicography.

Отпечатано в РУП "Издательский дом "Белорусская наука"
Заказ № 288. Тираж 60 экз.